

Fattigdom og den markedsliberale orden

ELEMENTER AF FÆRØSK SOCIALHISTORIE 1767-1855

AF
GESTUR HOVGAARD¹

1850'erne udgør det tidsrum, hvor udviklingen fra et traditionelt forankret bondesamfund til et moderne fiskerisamfund for alvor spandes i gang på Færøerne. Som led i Danmarks overgang fra enevælde til konstitutionelt monarki genoprettedes Lagtinget som folkevalgt amtsinstitution i 1852. Frihandel indførtes pr. 1. januar 1856, hvilket markerede, at det markedsliberale gennembrud også var kommet til Færøerne.

Denne artikel tager afsæt i en i eftertiden mindre bemærket institutionel udvikling, nemlig den offentlige fattigdomsforsorg. Som et led i demokratisering og frihandel fik Færøerne ny fattiglov i 1855. Loven erstattede den første offentlige fattiglov fra 1767, og tidsrummet 1767-1855 udgør derfor artiklens tidsmæssige ramme.

Færøerne opfattes frem til 1850'erne gerne som et fastlåst, statisk samfund, hvorefter de nævnte moderne fornyelser indledte en udvikling, der havde ladet vente alt for længe på sig. Selv om denne karakteristik ikke er helt uberettiget, underbetoner den, at også gennembruddet af den moderne samfundsorden havde en forhistorie. En forklaring på, at tiden før 1850'erne ikke har fået den store opmærksomhed, er, at færøsk historiografi for en stor dels vedkommende har orienteret sig mod at belyse konflikten og dominansforholdet mellem *centrum*,

¹ Artiklen indgår i forskningsprojektet „Det færøske samfunds transformation – et helhedsperspektiv på de sociale og økonomiske kræfter der skabte det moderne Færøerne“, støttet af det færøske forskningsråd, Granskingarráðið (www.gransking.fo). Tak til forskningsassistent Mirjam Joensen, som forestod en stor del af den empiriske indsamling og systematiseringen af data. Tak til Anna Katrin Matras, Erling Isholm, Rolf Guttesen og Hans Andrias Sølvará for deres bidrag til processen. Tak til Beinta í Jákupsstovu (Høgskolen i Molde), Yngve Flo (Universitetet i Bergen) og John Andersen (Roskilde Universitet) for værdifulde kommentarer.

det danske regime, og *periferien*, de færøske interesser. Dette hænger igen sammen med, at i lighed med så mange andre steder har historisk fokus været på det liberale gennembrud, dvs. på perioden, hvor nationalbevægelsen opstod og fik politisk betydning.² Uanset det berettigede i denne historiske forståelse er den for snæver i sin orientering og vil derfor vinde ved at blive sat i et bredere perspektiv.³ Det gør sig gældende på tre punkter, som denne artikel vil argumentere for betydningen af. For det første at allerede før 1850'erne var der en bevægelse i samfundet, hvor generelle (europæiske) tanker om modernisering slog igennem og så at sige smeltede sammen med den traditionelle færøske samfundsstruktur i nye lokalt tilpassede arrangementer. For det andet, at drivkraften i denne udvikling var enevældens embedsstand, men at den færøske bondeelite – og delvis de fattige selv – aktivt lærte at tilpasse sig og påvirke, hvordan ny institutionel praksis i forhold til håndtering af fattigdomsproblemet blev formet. For det tredje, at den tidlige færøske modernisering var en politisk initieret og planlagt proces, hvor den fattige del af befolkningen (almuen) blev anset som et problem, men også som en mulighed for at forme den kommende markedsliberale samfundsorden.

Modernisering som institutionaliseret praksis

Artiklens analytiske greb er inspireret af den del af den historiske sociologi, der har vendt sig mod studiet af konkrete organisationsformer og institutionelle arrangementer i det moderne, dvs. modernitet og modernisering som fænomener og forestillinger, der omsættes gennem praksis i specifikke historiske kontekster. Med inspiration fra C. Wright Mills⁴ kan vi sige, at udfordringen er at koble den store og den lille historie, dvs. hvordan større samfundsmæssige strukturer og bevægelser spiller sammen med konkrete udfordringer og hverdagens bekymringer.

Et eksempel på en sådan tilgang er Karl Polanyis klassiske analyse af det moderne gennembrud i England.⁵ Polanyi tilbyder en instituti-

² Hans Jacob Debes: *Nú er tann stundin – Tjóðskaparrørsla og sjálfstýrispolitikkur til 1906 við søguligum baksýni*, Torshavn 1982; Petur Martin Rasmussen: *Den færøske sprogrejsning med særligt henblik på kampen om færøsk som kirkesprog*, Hoydalar 1987.

³ Jákup Thorsteinsson: *Et Færø som Færø*, Aarhus University Press, Aarhus 1990, s. 50. Vagn Wåhlin: „Faroese History and Identity. National Historical Writing“ i *North Atlantic Studies. The Faroe Islands*, 1:1, Aarhus 1989, s. 21-32. Johnathan Wylie: „The Construction of Faroese Identity and the Structure of Scandinavian Culture“, i *North Atlantic Studies. The Faroe Islands*, 1:1, Aarhus 1989, s. 5-13.

⁴ C. Wright Mills: *Den sociologiske fantasi*, Hans Reitzels Forlag, København 2002.

⁵ Karl Polanyi: *The Great Transformation. The Political and Economic Origins of*

onel forståelse af den historiske udvikling, som netop forbinder agens i form af strategier og handlinger i netværk med strukturelle forhold i et dynamisk og relationelt perspektiv.⁶ Det betyder konkret, at forholdet mellem den store og den lille historie udformes i og medieres gennem institutioner, dvs. samfundets formelle så vel som uformelle regler, rutiner og vaner. Polanyi viste, at frembruddet af det moderne markedssamfund ikke var nogen naturlig udviklingsproces eller simpel udvidelse af lokale-internationale transaktioner. Der var tale om en stærkt kulturel og politisk proces, hvor konkrete handlinger ændrede eksisterende og skabte nye institutionelle arrangementer, lokalt, nationalt såvel som internationalt.

Overordnet kan vi sige, at modernitetens sociale transformation gør, at samfundet spaltes i tre grundlæggende institutionelle ordener: staten, markedet og civilsamfundet. Forholdet mellem disse tre institutionelle ordener er nok modernitetens vigtigste tema og handler om balancen og forskydningerne imellem dem. Denne opsplitning er selvfølgelig analytisk og idealtypisk, men den er også konkret. Liberalismens konkrete ideer ligger bag meget af modernitetens tidlige udvikling, hvor dannelse af den liberale markedsorden som primær transaktionsmekanisme er afgørende. Konkret udvikler forholdet mellem de tre institutionelle ordener sig alligevel forskelligt fra land til land, hvilket vi f.eks. ser i forskellighederne mellem velfærdsmodeller, der i et Polanyi-perspektiv kan ses som forskellige måder at indlejre markedet på.⁷ Grundelementet i modernitetens udvikling, spændingen mellem menneskelig autonomi og frigørelse på den ene side og disciplinering på den anden, er således kontekstafhængig og set fra periferien noget, der ikke kun tilpasser sig moderniteten efter pres fra centret, men også aktivt er med til at skabe sin egen modernitet.⁸

Moderniseringens problematikker – Færøerne omkring år 1800

Geografisk placeret i Europas udkant var Færøerne ved 1800-tallets begyndelse et isoleret og traditionelt forankret samfund fjernt fra de store transformationer i tiden. 1700-tallets færøske samfund beskri-

Our Times, Beacon Press, Boston 1944.

⁶ Tilgangen bygger på Polanyis velkendte begreb om *embeddedness*, for diskussion af dette se Gestur Hovgaard: *Globalisation, Embeddedness and Local Coping Strategies*, Forlaget Samfundsøkonomi og Planlægning. Ph.d.-afhandling no. 29, 2001, s. 1-45 & 104-118. Om Polanyis samfundsanalyse, se f.eks. Fred Block og Margaret R. Somers: *The Power of Market Fundamentalism. Karl Polanyi's Critique*, Harvard University Press 2014.

⁷ Hovgaard, 2001.

⁸ Hovgaard, 2001, s. 11.

ves som bemærkelsesværdigt stabilt.⁹ Forbindelserne til omverdenen har nok ikke været så svage, som man engang troede,¹⁰ men der er ingen tvivl om, at påvirkninger udefra kun langsomt nåede ud til denne periferi. Der var f.eks. kun få årlige besøg af handelsskibe, som leverede varer til Den Kgl. Monopolhandel i Torshavn, landets eneste butik.

Tidsrummet, vi her taler om, er den danske enevældes (1660-1849) sidste årtier, som i denne periode var et geografisk vidtfavnende, multietnisk og konstitutionelt forskelligartet imperium. Systemet byggede på monarkens suverænitet, der sikredes gennem centralisering og bureaukratisering og enhedernes loyalitet over for kongen i København.¹¹ Færøerne var en integreret del af dette imperium, hvis administration udvikledes gennem amtsinstitutionen, der fra 1662 begyndte at erstatte lensvæsenet. Færøerne havde i århundreder haft egen domstol, Lagtinget, og et dertil hørende lagmandsembede. I takt med udviklingen tømtes dette traditionelle ting for sine funktioner og blev nedlagt sammen med selve lagmandsembedet i 1816, hvilket skete uden de store beklagelser fra færøsk side.¹² Forinden havde Færøerne først fra 1729 været underlagt den islandske stiftamtmand og efter 1776 det sjællandske stiftsamt.¹³

I 1816 oprettedes Færø Amt, der som nævnt i 1852 blev til Lagtinget (Løgtingið).¹⁴ Selv om det minder om det gamle „Løgting“, var der tale om et dansk amtsråd med den dansk udpegede amtmand i en magtfuld position.¹⁵ Fremvæksten af en færøsk national identitet og kultur skete først skete sent i 1800-tallet.¹⁶ Oprettelsen af et lokalt

⁹ Jonathan Wylie: *The Faroe Islands. Interpretations of History*, The University Press of Kentucky 1987, s. 65ff. John F. West: *Færøerne. En nation og dens historie*, Gyldendal, København 1974, s. 20-47.

¹⁰ Hans Debes Joensen: „Sambandið føroyinga útlendinga millum“ i *Fróðskaparrit*, 28. & 29. bog, 1981.

¹¹ Rebecca Adler-Nissen: „Det københavnske perspektiv: Imperiale kontrollstrategier og lojale mellommenn i det danske imperiet“, i *Internasjonal Politikk*, 72:3, Universitetsforlaget 2014, s. 311-336.

¹² Jørgen Steining: „Nyere Historie. Den politiske udvikling siden 1814“, i *Færøerne I*, Dansk-Færøsk Samfund, København 1958, s. 197. Hans Andrias Sølvará: *Løgtingið 150. Hátíðarrit I*, Tórshavn, Løgtingið 2002, s. 61ff. Færøernes forfatningsmæssige stilling, navnlig perioden 1834-1852, behandles grundigt i Thorsteinsson, 1990.

¹³ Sølvará 2002.

¹⁴ Sølvará 2002, s. 68ff.

¹⁵ Sølvará 2002, s. 99. Steining 1958, s. 215.

¹⁶ Jóan Pauli Joensen, 2003: „Opfindelsen af det færøske folk, kultur og nation“, i Daniel Thorleifson (red.): *De Vestnordiske landes fælles historie*, INNUSSUK, Arktisk Forskningsjournal 2, 2003. <http://naalakkersuisut.gl/~media/Nanoq/Fi->

Færø Amt i 1816 er betydningsfuldt, bl.a. fordi amtmanden for første gang var bosiddende på Færøerne; der var i realiteten tale om en rationalisering og centralisering af det politisk-administrative system på Færøerne. Disse ændringer i det politisk-administrative felt er den første store problematik i tiden.

Tidens anden og helt centrale problematik omhandler markedsøkonomi i form af Det Kgl. Handelsmonopols nedlæggelse og indførelse af frihandel. Spørgsmålet diskuteredes løbende i 1700-tallets anden halvdel, men der skete først noget i 1856, næsten 70 år efter at f.eks. Island fik frihandel. Den færøske økonomi var igennem 1700-tallets anden halvdel i fremgang, levevilkårene forbedredes så småt, og befolkningstallet steg.¹⁷ Fåreuld og primært strikkede uldsokker havde siden ca. 1620 været den væsentligste kilde til indtægter, men mangel på uld begyndte at udgøre en begrænsning for fortsat ekspansion. Der opstod dog en række interessante erhvervsmæssige initiativer, hvor her kun skal nævnes Rybergs handel. Niels Ryberg var en frontfigur i den danske patriotiske bevægelse¹⁸ og således et eksempel på, at strømminger i tiden også hurtigt kunne nå Færøerne. Afgifter fra skibe i forbindelse med Rybergs virksomhed i Torshavn i 1700-tallets sidste årtier kastede også indtægter af sig til Amtsfattigkassen.¹⁹

Ved den første danske folketælling i 1801 registreredes der 5.265 indbyggere på Færøerne, hvoraf 554 (10,5 %) registreredes i Torshavn.²⁰ Almuen i Torshavn bestod af håndværkere, tjenestefolk, daglejere og almisselemmer og så en større gruppe af „ubestemt næring“, i alt 201 personer af begge køn. Dertil residerende embedsmænd og andet personale tilhørende bl.a. monopolhandelen, en forsvarsskanse og nogle få andre institutioner i byen. Torshavn var således med hensyn til både størrelse og erhvervs sammensætning forskellig fra resten af lokalsamfundene, der bestod af mindre og spredte bygdesamfund, hvis økonomiske og sociale strukturer var knyttet til bondegårde med husdyrhold – får og køer – som den primære aktivitet. Gårdmænd, husmænd og tjenestefolk var her de dominerende grupper. Der var hver-

les/Publications/Uddannelse/De%20vestnordiske%20olandes%20.

¹⁷ Rolf Guttusen: „Veðurlag, framleiðsla og fólkatal í 1800-talinum og fyrr“, i Lena Nolsøe (red.): *Brot úr Føroya Sögu*, Fróðskapur og Landsskjalasavnið, Tórshavn 2010.

¹⁸ Juliane Engelhardt: *Borgerskab og fællesskab: De patriotiske selskaber i den danske helstat 1769-1814*, Museum Tusulanum 2010.

¹⁹ Jens Pauli A. Nolsøe & Kári Jespersen: *Havnar Söga II*. Tórshavnar Kommuna 2004, s. 36.

²⁰ <http://www.hagstova.fo/sites/default/files/pdf/folkateljing/afturum/mt1801.pdf> (10.03.2017).

Fig. 1 Fotoet, der vurderes til at være fra før 1870, viser en relativt store del af Tórshavn by set fra stedet "Glaðsheygur". Mens der i 1801 boede godt 5000 mennesker på Færøerne, var tallet i 1860 vokset til omkring 9000, og af dem boede i hele perioden omkring 10% i Tórshavn, dvs. 554 i 1801 og 823 i 1860. Huset med skifertag til højre i billedets forgrund er amtmandsgården. Det store hus midt i billedet til højre er gården "Quillingsgarður", og det store hus på den anden side på næsset (med 2 skorstene) er fogedens hus. Til venstre i forgrunden ses de med tørv beklædte tage i bydelen "Undir Ryggi", hvor almuefolk boede. Til højre i billedet et andet almuekvarter: "á Reyni". Ude på næsset ses de relativt store bygninger, der 15-20 år tidligere husede den Kgl. Monopolhandel. I billedets baggrund anes husene og stengærdet der danner bygden Arge (Argir). Billedet gengives med tilladelse fra Færøernes Nationalmuseum (Tjóðsavnid).

ken adel eller godsejere i dansk/europæisk forstand, men dog en lokal elite af større bønder, sysselmænd²¹ og et præsteskab, som tilsammen sørgede for, at Guds og kongens ord blev overholdt. Folks identitet var i praksis knyttet til bygden, med bondegården som den centrale produktionsenhed, hvor det var bonden, der herskede.²²

Den økonomiske vækst gennem 1700-tallet var især til bondeelitens fordel, fordi de kunne fremstille uldsokker gennem almuens billige ar-

²¹ En sysselman er en lokal administrativ myndighed.

²² Joensen, 2003.

bejdskraft, der gennem tjenestepigten var knyttet til gårdene.²³ Samtidig gav hosebrikning mulighed for, at et stigende antal af mere eller mindre besiddelsesløse kunne forsørge sig selv og dermed være mindre afhængige af bønderne. Naturens luner spillede afgørende ind på folks muligheder for livets opretholdelse, og i datiden blev Færøerne klart opfattet som et fattigere samfund end det „egentlige Danmark“.²⁴

Løsgænger og tigger af især uld var, sammen med tiende, familie og lokale sædvaner, en central del af de tidlige reciprokke mekanismer for de fattiges overlevelse.²⁵ En forøgelse i antallet af landstrygere, tiggere, hosebrikkere samt især vandring fra bygderne til Torshavn var en af myndighedernes helt store bekymringer. Disse fattige mennesker, der ernærede sig ad andre veje end ved at stå i tjeneste hos bønder, opfattedes tydeligvis som et voksende problem.²⁶ Dette sociale spørgsmål udgør tidens tredje store problematik.

Fattigforordningerne 1767 - 1855

Danmark fik sin første landsdækkende fattigforsorg i 1708, hvilket tidsmæssigt svarer til andre europæiske lande. Disse systemer pålagde lokale myndigheder at organisere og finansiere fattighjælpen, men ofte var der større lokale variationer inden for landets grænser end mellem lande.²⁷ Den første danske ordning udvider rammerne for, hvem der kunne få fattighjælp, men som i Europa i øvrigt med klar skelnen mellem *værdigt* og *uværdigt* trængende. Samtidig blev tiggeri forbudt, hvilket i København betød, at antallet af offentligt forsørge-

²³ Sámal T. F. Johansen: *Fra „hose“ til fiskefilet – et studie i Færøernes teknøkonomiske historie*, speciale, Roskilde Universitetscenter, Institut for Geografi og Internationale Udviklingsstudier 1997; Jóan Pauli Joensen: „Handel på Færøerne: En sej historie“, i *Nordatlantiske Foredrag*. 15 (1991), s. 74-81.

²⁴ A.F.A. Berg: *Bidrag til Kundskab om Færøerne*, (Justitsministeriet) Nykjøbing S. 1889, s. 94; Elin Súsanna Jacobsen. *Slóðir í heilsuverkssøguni*. Føroya Fróðskaparfelag, 2004, 78f.; *Færø Amts Kopibøger*, Litra Y, nr. 28, 142 og 188/1844, Landskjalasavnið [Det Færøske Landsarkiv, refereres herefter som LSS]; *Sydstrømø Præstegjelds Fattigcommissions Protocol begyndt 1838 og sluttet i juli 1852*. Protokollen er en væsentlig del af det empiriske materiale i denne artikel. Den er afskrevet fra LSS og findes hos forfatteren. Den omtales herefter som Protokollen med sidehenvisninger til denne kopi. Naturens luner og sygdom nævnes typisk i de såkaldte sysselmandsindberetninger som årsag til fattige omstændigheder. <http://history.fo/index.php?id=898> (02.02.2017).

²⁵ Jens Chr. Svabo: *Indberetninger fra en reise i Færøe 1781 og 1782*, C. A. Reitzel, København 1976, s. 300; N. Andersen: *Færøerne 1600-1709*, G.E.C. Gad, København 1895, s. 321ff.; Joensen, 1991, s. 76.

²⁶ Svabo, 1976, s. 115. N. Andersen. 1895, s. 290ff.

²⁷ Andreas Gestrich, Steven Kind & Lutz Raphael: *Being Poor in Modern Europe. Historical Perspectives 1800-1940*, Peter Lang 2006.

de fattiglemmer steg betragteligt gennem 1700-tallet.²⁸ Den danske fattigforordning blev revideret løbende frem til midten af 1800-tallet.

Færøerne fik sin første offentlige fattigkasse i 1767. Forordningen tilsiger, at fattigkassens indtægter skulle komme fra afgifter fra f.eks. hvalfangst og ankommende skibe samt særlige verdslige og kirkelige handlinger. Den uddelegerede ansvaret for systemets opretholdelse, men delte ikke de fattige op i kategorier eller fastlagde, hvornår nogen var berettiget til hjælp. Hensynet til kassens økonomiske grundlag vægtedes højt, idet alene renterne måtte anvendes, og dette „alene til grove Lærreders Indkjøb udi Kjøbenhavn, for de Fattiges Nøgenheds skjul, som er det meste de behøver, og mindst af Medborgerne kan hjælpes med“.²⁹ Den tidlige fattigkasse beroede således fortsat på de traditionelle reciprocitetsmekanismer i det nære samfund.

Den overordnede myndighed var direktionen bestående af den i Island placerede stiftamtmand og den i Danmark placerede biskop. En *fattigkommission* bestående af provsten, landfogeden, sorenskriveren og handelsforvalteren skulle uddele den offentlige fattighjælp. Bogføringen udførtes af Monopolhandelen, og i det hele taget er der en tæt forbindelse mellem administrationen af fattigforsorg og monopolhandel helt frem til den anden fattiglov i 1855. Monopolhandelen fungerede på mange måder som en totalinstitution, omfattende handel, bank og socialkontor, og var tydeligvis med til at fastholde de traditionelle strukturer i det færøske samfund.³⁰ I praksis uddelte handelsforvalteren fattighjælpen efter anvisning fra de lokale præster og fik ofte kun en del af sine udgifter refunderet.³¹

I 1777 forsøgte man at stramme op på, hvad der benævntes „uordener“, dvs. tiggeri af uld, løsgænger og deraf følgende lediggang og mangel på tjenestefolk. Forordningen lagde derfor stærke restriktioner på folks muligheder for at indgå ægteskab og pålagde arbejdspligt og pligt til at tjene bonden trofast i mindst fire år. Også bønderne blev pålagt pligter over for tjenestefolkene, og de skulle passe deres egne gårde på behørig vis. Tiggerpas kunne udstedes til stakler og nødstedte. Der blev indført straffe til dem, der ikke overholdt reglerne, herunder straffe til dem, der gav uld til tiggere eller hjalp dem med trans-

²⁸ Peter Wessel Hansen: *Den skjulte fattigdom. Middelstandens fattige i København 1750-1850*, ph.d.-afhandling. Københavns Universitet, 2013, 14f.

²⁹ Confirmation paa et Forslag til en Fattiges Kasses Oprettelse paa Færøe, 1767. <http://history.fo/index.php?id=904> (19.03.2017).

³⁰ Peter Korsgaard: „Den Kongelige enehandel på Færøerne 1709-1776“, i *Erhvervshistorisk Årbog. Meddelelser fra Erhvervsarkivet*, 31, Århus 1981; Joensen, 1991.

³¹ Nolsøe & Jespersen, 2004, s. 36.

port fra en ø til anden. Det blev forbudt folk fra bygderne at drage til Torshavn uden myndighedernes tilladelse. Samtidig skulle unge i Torshavn uden reel beskæftigelse kunne sendes ud til bygderne for dér at opdrages og „lære ordentligt arbejde“.³²

I 1780 blev fattigkassens fundats ændret, og det blev tydeliggjort, hvem der kunne hjælpes. De, der på grund af handicap, sygdom eller alder ikke var arbejdsføre, kunne få understøttelse, mens de, som var egnede til arbejde, men på grund af uheld eller manglende tjeneste ikke kunne ernære sig selv, med et tillæg fra fattigkassen skulle sættes til et arbejde, som de kunne klare. De, der havde brug for mest fattighjælp, kunne „bortliciteres“, hvilket foregik på den måde, at de blev indkvarteret hos den i sognet, der ville forsørge vedkommende for det lavest mulige beløb. Fattigkassen havde nu samlet så stor en kapital, at det for at inddrænke tiggeriet var muligt at hjælpe de mest trængende. Sognepræsten fik til opgave at registrere de fattigste i sognet, og kommissionen kunne uddele hjælpen efter behov. Det klare formål var at opretholde den traditionelle sociale orden.³³

Der skete enkelte forsøg på ændring af regelværket i perioden frem til 1855-loven, men kun mindre tilpasninger gennemførtes.³⁴ Fra ca. 1808 begyndte Torshavn at skille sig ud som særskilt kategori i fattigvæsenets sagsbehandling, sandsynligvis fordi stadig flere rejste til Torshavn for at prøve alternative muligheder der. Det har sikkert også at gøre med, at man i 1803 fik ny fattiglov i Danmark, hvor købstæderne udskiltes som særlig kategori, og man på Færøerne forsøgte at tilpasse praksis herefter. Væsentligt er, at man i 1825 supplerede de lokale fattigkommissioner med en central fattigkommission, *Amtsfattigkommissionen*, hvis opgave nu var at sikre alles „lige Ret og Adgang til Understøttelse af Fattigkassen“ samt skabe ensartet sagsbehandling.³⁵

Da den anden lov kom i 1855, delte den Færøerne op i fattigdistrikter med Torshavn som særskilt kategori. Indtægterne skulle sikres bedre, ved at indbyggerne i de enkelte distrikter gennem afgift dækkede de udgifter, som Amtsfattigkassens andre indtægter ikke formåede at dække.³⁶ Hvert af forstanderskaberne blev forpligtet til at lægge en

³² Forordning angaaende Adskilligt Agerdyrkningen og Tieneste Folk med videre paa Færøe Vedkommende - Fredensborg Slot Den 21de Maj 1777. www.history.fo/index.php?id=953&L=612 (19.03.2017).

³³ Rescript 6. juli 1780. Dette reskript står bagerst i regnskabsprotokol for Fattigkassen 1767-1814. Protokollen findes i Fogedens samling (Fútasavnið) [LSS].

³⁴ Plan til en bedre Indretning og Bestyrelse af Fattigvæsenet paa Færøe. Færø Amt Copie Bog 1816-1817. Litra A, brev nr. 211, [LSS].

³⁵ Færøe Amtskontor den 26de November 1825 [LSS].

³⁶ Lov om Fattigvæsenet på Færøerne. Fredriksborg Slot den 22. marts 1855.

årsplan, hvor de fattiges vilkår blev belyst, og det blev afgjort, hvilken støtte hver enkelt blev tiltænkt. I tidens ånd skulle hvert forstanderskab også besættes ved borgerligt ombud. Loven begrundedes direkte med, at monopolhandelen snart skulle ophæves. Fattigkassen havde da udviklet sig til en egentlig fattigforsorg, begrundet i moderne bureaukratisk-rationelle principper.

Som vi skal vende tilbage til, ændrede fattigkassens praksis sig mellem de to fattiglove. Overordnet set skelnedes der i hele perioden mellem to kategorier af fattige: De almissenydende, eller *fattiglemmer*, som de begyndte at blive betegnet fra ca. 1808.³⁷ Og de *uformuende*, som kun havde et midlertidig behov for understøttelse. Denne gruppe var mere undefinerbar, fordi de på trods af beskæftigelse havde en fattig tilværelse alt efter ydre omstændigheder, f.eks. uheld eller sygdom.

Ifølge regnskaberne for fattigkassen fra 1816 til 1836 blev modtagerne af midlertidig fattigunderstøttelse delt op i kategorierne „Thorshavns Fattiglemmer“ og „andre Puurfattige“, og udgifterne anførtes månedsvis. I regnskaberne blev det først ikke anført, hvor megen understøttelse der gik til fattiglemmer, og hvor meget der gik til den ekstraordinære støtte. Det skete dog fra 1837, hvor der skelnedes tydeligt mellem „faste aarlige understøttelser“ og „temporære og ekstraordinære understøttelser“, og udgifterne pr. modtager blev anført for et helt år i stedet for månedsvis. Disse inddelinger fortsatte indtil 1855.

Definition og antallet af fattige

Først i 1774 blev de første seks modtagere af fattighjælp registreret.³⁸ Tallet steg til 58 i slutningen af århundredet, et tegn på, at offentlig fattighjælp kun langsomt gik over til det formaliserede system. Folketællingerne har almissenydende/fattiglem som en næringsvej i optællingstavlerne,³⁹ og et tværsnit af disse på Færøerne i 1800-tallets første halvdel ses i tabel 1.

Tabel 1 viser fordelingen af almissenydende mellem præstegældene (pastoraterne). Ikke overraskende var der relativt set flest fattiglemmer i Torshavn, især i årene 1840 og 1845. Disse almissenydende

<http://www.history.fo/index.php?id=12&imgid=51407&cHash=2626daca949f513d255275ffb274df9a> (19.03.2017).

³⁷ Regnskabsprotokol for Fattigkassen 1767-1814 og Regnskabsprotokol for Fattigkassen 1767-1803 [LSS].

³⁸ Færø Amt: Kgl. Handels Contrabog for Fattigkassen, 1767-1782 [LSS].

³⁹ www.hagstova.fo http://www.hagstova.fo/fo/afturum/gamlar_folkateljningar_1769_til_1977 (31.03.2017); <http://history.fo/index.php?id=903> (31.03.2017); Dansk Demografisk Database, <http://www.ddd.dda.dk/> (31.03.2017).

År	Suderø	Sandø	Vågø	Nord- øerne	Østerø	Strømø nord	Strømø syd	Torshavn
1801	6	10	10	0	10	19	3	4 (6%)
1834	0	5	1	13	10	15	7	17 (17%)
1840	11	0	5	8	18	11	10	36 (36%)
1845	11	0	10	3	20	15	14	27 (27%)
1850	12	1	15	7	35	15	18	13 (11%)
1855	15	5	7	6	26	13	14	15 (15%)

Tabel 1: Antal offentligt registrerede fattiglemmer på Færøerne 1801-1855, udvalgte år. Med sine ca. 10% af befolkningen viser procenttallene i parentes Torshavns relativt store andel af faste fattiglemmer

dækker ifølge folketællingerne kun dem, der alene havde fattighjælpen som næringsvej, og altså ikke dem, der på trods af erhverv havde fået lejlighedsvis hjælp oveni. For perioden 1840-1855 ses i tabel 2 (på næste side) en opgørelse over udbetalinger i udvalgte år, indeholdende fast og temporær/ekstraordinær understøttelse i perioden 1840-1855.⁴⁰ den viser, at den temporære gruppe udgør stadig den største andel af kassens udgifter i 1840, men der ses en klar tendens til at overgå til fast årlig understøttelse.

I 1850 boede der i Torshavn 841 mennesker, hvoraf 13 var registrerede fattiglemmer, og der var tilsammen 34 udbetalinger fra fattigkassen. At købstæder bliver et opsamlingssted for de fattigste, kender man andre steder fra, og i Torshavn er det tydeligt, at der var tale om mennesker, der på den ene eller anden måde faldt igennem bondesamfundets økonomiske og sociale strukturer. Den gruppe, der i folketællingen 1801 defineredes som „uspecificeret næring“, er sandsynligvis den gruppe, der i 1850 registreredes til at leve af fiskeri og jordbrug, dvs. husmænd og daglejere. En egentlig profession var det også blevet at være „uldbinder“, i alt 66 på Færøerne, hvoraf en tredjedel (23) boede i Torshavn.⁴¹

⁴⁰ Fattigkassens Regnskabsprotokol 1815-1832, 1833-1840, 1841-1862 og Regnskaber for Distriktsfattigkassen 1859/60-1860/61 og 1870/71 [LSS].

⁴¹ Folketællingen på Færøerne 1850. www.hagstova.fo/sites/default/files/pdf/folkatejning/afturum/mt1850.pdf. (31.03.2017).

	1840	1845	1850	1855
Kartoffeludsæd	62			
Forskud og rentefri lån	29	23	69	5
Begravelsesomkostninger	10	13	22	39
temporær fattigunderstøttelse	447	307	440	377
Fast fattigunderstøttelse	523	751	963	901

Tabel 2: Udgifter i rigbankdaler til fast og temporær/ekstraordinær fattighjælp 1840-1855, udvalgte år.

Opfattelsen af færinges som generelt fattige samt problemer med at definere fattigdomsgrænsen er gennemgående på dette tidspunkt og kommer tydeligst frem i forbindelse med hospitalets drift. Landkirurgen fik i alt 100 rigsdaler om året til lægehjælp, medicin og eventuel indlæggelse af fattige. Denne ordning fulgte med reglementet fra 1831 for Færø Amts Hospital, der stod færdigbygget i 1829.⁴² Landkirurgerne David Vithusen og siden Carl Regenburg havde påpeget, at tilskuddet langt fra var tilstrækkeligt. Problemet var definitionen af fattig. Der var gjort forsøg på at få defineret og afgrænset denne hjælp til „egentlige fattiglemmer“ og ikke også de „uformuende“, eftersom den sidste gruppe omfattede de fleste færinges.⁴³

I amtmand Pløyens følgebrev til lægernes sundhedsberetning fra 1844 gik han i rette med læge Napoleon Nolsøe, som vurderede, at en vis velstand fandtes hos almuens. Pløyen måtte indrømme, at dette var tilfældet enkelte år, hvor den driftige kunne finde et „sorgfrit udkomme“. Pløyen foreslog dog at få fastlagt skillelinjen således, at Fattigkassen overtog finansieringen af de uformuendes tarv.⁴⁴ Han gjorde det desuden klart, at det hverken burde eller skulle være præsternes individuelle skøn, som afgjorde, om en mand var fattig eller ej.⁴⁵

⁴² Jacobsen 2004, s. 61 og s. 145–148.

⁴³ Brev fra Pløyen til Kancelliet 2. december 1844. Færø Amts Kopibog, Litra Y, nr. 179/1844, [LSS]. Vithusen var læge 1837-44 og Regenburg 1844-52.

⁴⁴ Følgebrev fra amtmand Pløyen til Sundhedskollegiet til landkirurg David Vithusens Medicinal-Indberetning for året 1843. Færø Amt Kopibog, Litra Y, nr. 28/1844. 6. maj.

⁴⁵ Brev til Kancelliet, 20. august 1846. Færø Amts Kopibog, Litra Ø, 12.06.1846-5.10.1850, brev nr. 27 [LSS].

Under den stor mæslingeepidemi, der hærgede i 1846, blev det også fattigkassen, der betalte for „Kur, Medicin og Lægehjælp under Mæslingeepidemien“, som det står anført i *Hovedbogen for Amts Fattigkassen 1815-1855*. Denne egentlige massehjælp fremgår ikke af protokollen, men ifølge hovedbogen fik henholdsvis 236 og 232 personer udbetalt støtte i 1846 og 1847. Til sammenligning var der 145 udbetalinger i gennemsnit i årene 1840-1845. Amtmand Pløyen skrev om fattigkassens hjælp under epidemien, at nærmest alle indbyggere i Torshavn lå syge samtidig og derfor måtte støttes af fattigkassen. Han indstillede, at indbyggerne i Torshavn, som måtte betragtes som de fattigste på Færøerne, ikke skulle have refunderingspligt. På bygderne var fattigkassens hjælp mindre nødvendig, men også der henstilledes det, at ydelser i forbindelse med epidemien blev udgiftsført som gaver.⁴⁶

I fattigkassens regnskaber ses udgifter i forbindelse med lægehjælp, medicin og hospitalsindlæggelse, men i selve protokollen kom fattigkassen kun i berøring med hospitalsvæsenet som en støtte til helbredelse. Det var i form af f.eks. ekstra mad i en periode,⁴⁷ penge til køb af brokbånd,⁴⁸ såkaldte gangklæder ved indlæggelse⁴⁹ eller istandsættelse og rengøring af hus i forbindelse med sygdom. Enkelte gange var der dog også tale om indlæggelse på fattigkassens regning.⁵⁰

Hvordan fattighjælpen blev ydet, og hvem der fik den

Protokollen afspejler en sagsbehandling, der typisk foregik sådan, at Fattigkommissionen indstillede personer til enten fast eller temporær understøttelse og derefter beskrev og bevidnede personernes forfatning til Amtsfattigdirektionen. Direktionen bestod af amtmanden og provsten, som tog den endelige beslutning. I de fleste sager imødekom direktionen indstillingerne og anviste de endelige udbetalingsvilkår, hvorefter folk fik svar og udbetaling. Det var præsten, der førte penen og bogførte kommunikationen mellem indstillede, kommissionen og direktionen og i enkelte tilfælde andre institutioner, f.eks. hospitalet. Den skriftlige kommunikation i protokollen forekommer saglig og konstruktiv, og i flere tilfælde ytrede præsten eller kommissionen, at de kendte omstændighederne og derfor kunne bekræfte vedkommendes tilstand. Afgørende for kommissionens vurderinger var arbejdsdueligheden, og i fald der blev bevilget støtte, om denne skulle være fast eller temporær.

⁴⁶ Brev fra Pløyen, smst.

⁴⁷ Protokollen, s. 57.

⁴⁸ Protokollen, s. 102.

⁴⁹ Protokollen, s. 35-36.

⁵⁰ Protokollen, s. 115, 117-118.

Protokollen omfatter i løbet af de 14 år, den dækker, omkring 400 sagsakter. Årsagerne til bevilget fattigunderstøttelse dækker alt fra alderdom, svaghed, usselhed, yderst trængende forfatning, sygdom, kræftskade, at være krøbling, ikke at magte sit arbejde til syge børn eller børn, der skulle fjernes fra deres hjem på grund af uværdige eller demoraliserende forhold.

De, der fik tildelt fast fattighjælp, var overvejende aldrende, udtjente og ofte syge tjenestefolk, der var ude af stand til at gøre nytte. Det må formodes, at disse ikke havde nogen ejendom til aftægt. De havde typisk tjent på en gård og blev så det offentliges problem, når de var udtjente. I *Forordning* af 1777 står intet om bondens pligt til at forsørge sine udtjente tjenestefolk. Protokollen har også eksempler på udtjente tjenestefolk, hvor f.eks. familien ikke vil huse dem, hvorfor fattiggassen måtte finde en løsning.

Protokollen beretter også om en række sager, hvor udtjente mennesker fortsat fik ophold på gården imod godtgørelse fra fattigvæsenet. I februar 1843 henvendte f.eks. kongsbonden på bygden Sund, Bærnt Jacobsen, sig til fattigkommissionen, fordi han har haft et „fruentimmer, Anna Jacobsdtr af Strænder“ boende, som i 13 år har været hos ham uden at kunne gøre den forventede gavn for sit ophold. Nu ønsker bonden et vederlag på 2 tønder byg årlig for sin indsats.⁵¹

Anna Jacobsdatter fik via bonden offentlig støtte til ophold, mens andre fattige selv måtte henvende sig, f.eks. „ugift Person, Poul Johannes Haldansen, omtrent 63 Aar gammel“, der har været tjenestekarl i „Nordendal“, men nu har fået tilsagn om fast ophold hos „Hans Vang Bærentsens Enke paa Sunds“, hvis der følger et tilskud fra fattiggassen med, hvilket der gjorde.⁵² Protokollen viser, at både mindre bemidlede hushold og især store gårde har huset folk mod godtgørelse. Folk kom ofte selv med forslag til en løsning, og årsagerne til, hvem der fik ophold hos hvem, var ret blandede.

Kongsbonden Peder Hans Poulsen i Kirkebø havde et særligt samarbejde med fattigkommissionen. Ifølge protokollen fik han i 1839 „en fast aarlig Understøttelse af 2 Tdr. Byg for tvende udtjente karle hos ham, navnlig Daniel Simonsen og Isaak Joensen, til Hjælp til deres Underhold“.⁵³ Ud over at huse og forsørge egne udtjente arbejdsfolk har gården haft en særlig betydning for mange forskellige menneskers ophold og underhold. Ifølge folketællingen 1845 boede der hele 24 mennesker på gården. Ud over tre børn til opfostring uden om fattigvæsenet, udtjente karle og to børn med underhold fra fattigvæse-

⁵¹ Protokollen, 27. feb. 1843, s 26-27.

⁵² Protokollen, 8. juni 1852, s. 132-133.

⁵³ Protokollen, s. 5.

net havde P.H. Poulsen aftalt med fattigkommissionen at forsørge et kvindeligt fattiglem. Kvinden var Maren Joensdatter i Torshavn, kaldet Dija Maren, som „ved sin yderst elendige Forfatning i længere Tid har vakt Kommissionens Opmærksomhed“. Kommissionen havde længe spekuleret på, hvordan den kunne gøre denne gamle kvindes resterende liv nogenlunde tåleligt. I 1841 greb kommissionen så ind og skaffede hende ophold ved Kirkebøgården.⁵⁴ Protokollen har flere eksempler på folk, herunder børn, der tilknyttedes Kirkebøgården både før og efter folketællingen.

Godtgørelsen blev typisk givet ud fra et behovsperspektiv: jo større en byrde, des større godtgørelse. Eksempelvis ansøgte den såkaldte Vestmanna Joen og hustru i Torshavn „om ved Fattigkassens Hjælp at erholde et Opholdssted udenbyes for saaledes at see en Ende paa den usle Maade de i længere tid have ført deres Liv her i Byen“. Kommissionen sørgede for, at de fik ophold hos kongsleilænding Bærnt Jacobsen på Sund på de betingelser, at de fik nyt tøj, før de kom, 2 tønder byg for manden og 4 for kvinden samt 2 Rbd. i penge for hver årligt. Bonden krævede ligeledes ret til at opsige dem med to måneders varsel, hvis de pga. sygdom eller andet blev for stor en byrde.⁵⁵

Ud over gamle uføre mennesker så var faste fattiglemmer dem i den absolut ringeste forfatning, uden forsørger og mulighed for at forsørge sig selv. De var tydeligvis ude af stand til at arbejde, levede i dyb armod og varierede fra mentalt eller kropsligt hæmmede folk til enker med små børn, de ikke kunne forsørge. Eksempelvis henvendte Jens A. Kjeldsen i Torshavn sig til Fattigkommissionen i 1851 og fik bevilget fast understøttelse til sin 54 år gamle søster, som „ejer hverken Huus eller Jordegods ... og ... ligefra sin Barndom har været fjollet, [og] hverken forstår at spinde eller strikke, eller at udføre nogen anden Gjerning“.⁵⁶ På trods af at Kjeldsen var en fattig mand, havde han forsørget søsteren hidtil, formentlig i mange år.

Der er en del eksempler i protokollen på folk, der lever i „yderst ussel Forfatning“, har „elendige Liv“ og „usle huuslige Omstændigheder“, hvor ønsket var at fjerne folk fra armod og til „et bedre liv“. Dette gjorde sig især gældende, når børn var involverede. Et eksempel er fra 1842 med skolepigen Sigga Malene Johannesdatter, hvor det er tydeligt, at fattigkommissionen selv greb ind og fjernede barnet fra dets „usle omstændigheder“ og mod betaling fra Fattigkassen satte det i pleje. Betalingen var nyt tøj til barnet, et årligt pengebeløb, tildeling

⁵⁴ Protokollen, s. 11-12.

⁵⁵ Protokollen 10. feb. 1843, s. 24, 25.

⁵⁶ Protokollen 1. maj 1851, s. 115.

af uld samt andel i *fattighvalen*, dvs. den del af hvalfangsten, der blev tildelt de fattige.⁵⁷

Sagen om husfaderen Jacob Weihe i Torshavn, der forlod sin kone og tre små børn til fordel for en tjeneste i Suderø, er en blandt flere for at standse „demoralisation“. Selv om Fattigkommissionen havde forsøgt at hjælpe, demoraliseredes familien stadig mere pga. dens elendige forfatning og børnenes tiggeri.⁵⁸ Løsningen var, at familien opløstes, og de to ældste børn fik ophold hos henholdsvis opsidder Joen Joensen på Bø ved Kirkebø og husmand Zacharias Antoniussen ved Aalekjers-Gaard i Torshavn. Det yngste barn på kun $\frac{3}{4}$ år ville moderen ikke give fra sig. Hendes ret til at beholde det anerkendtes, men til hun blev nægtet hjælp til forsørgelse. Faderen var „stærkt forfalden til Drik“, og derfor var sammenføring af familien uhensigtsmæssig.

Et tredje eksempel er drengen fra Sandegjærde, Johan Peder Christiansen, der flere gange havde begået tyveri og derfor sad arresteret. I flere år havde han lidt af sår i hovedet, og kommissionen indlagde ham efter endt arresttid på hospitalet som fattigpatient til helbredelse og efterfølgende anbringelse. Efter hospitalsopholdet, herunder med „alvorlig corporlig Revselse“, fordi han „gjentagne Gange [har] gjort Brud paa den Orden, som bør finde Sted ved Stiftelsen“, søgte kommissionen at anbringe drengen langt væk fra Torshavn „hos en streng og retskaffen bonde“. Bonden i Dimon ville under ingen omstændigheder tage ham, men det gjorde mod godtgørelse bonden i Kirkebø, førnævnte Peter Hans Poulsen, indtil drengen blev konfirmeret.⁵⁹

De, der modtog varig hjælp, var således dem i den dårligste forfatning absolut set, og kriterierne kan sammenlignes med dem, som nævnes i den danske fattigforordning fra 1803, hvor de værdigt trængende blev delt op i tre klasser: 1. Gamle, syge og svækkede, 2. Fader- og moderløse børn eller børn af forældre, der var ude af stand til at forsørge dem, og 3. Familier og enkeltpersoner, som af forskellige årsager ikke tjente tilstrækkeligt til livets ophold.⁶⁰ Kriterierne på Færøerne følger derfor de danske, i praksis tilpasset de færøske forhold.

Det føromtalt Færø Amts Hospital fungerede som den eneste officielle fattiginstitution i landet. Enkelte mennesker var endda på permanent ophold, f.eks. Rachel Joensdatter af Argebue, der i 1846 søgte om at forblive på hospitalet som fast lem. Hun havde kremper, der

⁵⁷ Protokollen, 17. aug. 1842.

⁵⁸ Protokollen, 8. jan. 1852, s. 126-127.

⁵⁹ Protokollen s. 115, 128, 131-132, 1851-1852.

⁶⁰ Reglement for fattigvæsenets provisoriske indretning og bestyrelse på landet i Danmark; <http://danmarkshistorien.dk/leksikon-og-kilder/vis/materiale/fattigreglement-for-danmarks-koebstaeder-1803/> (26.01.2019).

gjorde, at hun ikke kunne arbejde, var plejekrævende og havde en 10-årig datter i huset.⁶¹

Det er interessant at konstatere, at det i begyndelsen mere var kommissionen, der tog initiativet, mens det over tid blev folk selv, der mere hyppigt henvendte sig. Der kom også flere og flere afslag med tiden.

Betydningen af den temporære understøttelse

Den midlertidige hjælp gjaldt oftest trængende folk, der ikke havde mulighed for at forsørge deres familie eller sig selv i en periode, pga. manglende føde, svigtende næringsvej eller syge børn. I 1850 svigtede fiskeriet, og antallet af henvendelser til fattigkommissionen om midlertidig hjælp steg voldsomt i 1850 og 1851.⁶² Den midlertidige hjælp kunne f.eks. være en vis mængde byg, havresuppe til forplejning ved sygdom, begravelseshjælp, tøj eller et rentefrit lån med klar tilbagebetalingsplan til for eksempel at istandsætte et hus. Særlig interessant er, at der i protokollen begynder at dukke en række eksempler op, hvor man ville „genoprette omstændigheder“, så folk igen kunne blive arbejdsføre og forsørge sig selv.

I 1851 søgte f.eks. den omtrent 50 år gamle daglejer Poul Andreasen i Torshavn om fast fattigunderstøttelse. Han og hans 36-årige kone og to små børn var i en „meget ussel Forfatning“, men da „begge ere arbejdsføre, og en stadig Mangel paa Livets Fornødenheder kun kan hidrøre fra Uduelighed“, turde kommissionen ikke anbefale familien til fast fattigunderstøttelse. I stedet anmodede den Amtsdirektionen om midlertidig understøttelse, hvilket de fik i årene 1851, 1854 og 1855.⁶³

Et andet eksempel er den gifte skomager og fisker med seks børn, Samuel Lindenskov i Torshavn. Familien blev betegnet som „en af de meest trængende Familier her i Byen“. Samuel henvendte sig, når familien blev ramt af sygdom, eller fiskeriet svigtede. I 1847 var hans fiskerbåd i ubrugelig stand, og Samuel „ser sig sat ud af sin egentlige Næringsvei“. Kort efter fik han hjælp, der handlede om, at „der maatte skaffes ham en Baad med 4 Aarer ... som kunde benyttes og skulde vedligeholdes af ham, men tilhøre Fattigkassen“.⁶⁴ Samuel Linden-

⁶¹ Protokollen, 10. marts 1846, s. 45.

⁶² Indberetning fra amtmand Pløyen til Rentekammeret, Færø Amt Kopibog, Litra R, nr. 286/1840, 23. april [LSS]. Protokollen, s. 34 f.

⁶³ Hovedbogen for Amts Fattigkassen, Løgtingið, Fattigvæsenet, 1815-1855, s. 139 [LSS].

⁶⁴ Protokollen, s. 57 f.

skov fik udbetalt forskellige beløb hvert år i årene 1839-55, fire af årene undtaget, men ofte flere gange inden for det samme år.⁶⁵

Fiskeriet var tydeligvis hovednæringsvej for fattigkassens ansøgere i Torshavn.⁶⁶ I 1850 gik det som nævnt dårligt med fiskeriet, og antallet af midlertidige understøttelser steg betydeligt. Joen Olesen havde f.eks. brug for midlertidig hjælp, men Kommissionen vurderede hans baggrund og konstaterede, at der var resurser tilstede i denne familie. Han ejede et forholdsvis godt beboelseshus, havde ny båd og var uden Trøbruger.⁶⁷ Han kan „følgelig regnes til de mere velstaaende Huusmænd af Thorshavns Befolkning“. Selv om Joen ikke betragtedes som direkte fattig, så bevilgedes han lån, idet han ikke kunne „erholde Hjælp ad Privat Vei“. Lånet skulle dog betales tilbage med renter.⁶⁸

Det ses tydeligt, at foruden at dække akutte behov udvikledes en pæn del af Fattigkommissionens midlertidige ydelser sig til at være rentefrie lån med et arbejdsfremmende formål, og for hvert lån aftaltes en klar tilbagebetalingsplan efter lånerens formåen.

Fattigdom og modernitetens problematikker

Set i et moderniseringsperspektiv eksemplificerer den færøske fattigkasses aktivitet i enevældens sidste årtier de institutionelle ændringer og spændinger, der udspilles mellem en politisk, en økonomisk-erhvervsmæssig og en social (kulturel-dannelsesmæssig) modernisering, som både er modernisering i generel og i konkret-praktisk henseende. Disse problematikker skal der vendes tilbage til i efterfølgende afsnit, først skal færøsk fattigdom i et bredere perspektiv diskuteres.

I perioden 1801-1850 udgør registrerede fattiglemmer på Færøerne mellem 0,98 og 1,43 % af det samlede folketal. De 0,98 % i 1801 ligger kun lige under f.eks. norske Akershus præstegæld på 1,3 %, også beregnet ud fra folketællingen i 1801.⁶⁹ Byerne havde altid en større andel, f.eks. lå Kristiania på 6-7 % i slutningen af 1700-tallet.⁷⁰ I Norge lå andelen i 1828 på omkring 3,1 %, et normaltal i europæisk for-

⁶⁵ Hovedbogen for Amts Fattigkassen 1815-1855, Løgtingið, Fattigvæsenet, s. 74, s. 319 [LSS].

⁶⁶ Protokollen, samt Betænkning fra Kommissionen til Amtmanden 16. juli 1844 [LSS].

⁶⁷ En trøbruger kan defineres som en ejendomsløs, der af staten fik tildelt et stykke jord til opdyrkning, som supplement til livets opretholdelse, jf. også kommentaren om udflytterbygder foroven.

⁶⁸ Protokollen, s. 109 f.

⁶⁹ Præstegæld svarer til pastorat.

⁷⁰ Anne Lise Seip: *Sosialhjælpsstaten blir til. Norsk sosialpolitikk 1740-1920*, Gyldendal, Oslo 1984, s. 47.

stand, og steg derefter de næste årtier til mellem 3,5 og 4 %.⁷¹ Tager vi 1850 som eksempel, kan vi se, at ud af 8137 indbyggere var der 116 faste fattiglemmer,⁷² mens i alt 184 „kontoer“ fik udbetalt af fattigkassen.⁷³ Kontoer er i de fleste tilfælde ensbetydende med individer, men i nogle tilfælde er der tale om familier. Dette tal dækker dermed mindst 2,3 % af den færøske befolkning. De færøske tal lå således lavt komparativt set, og det var først ret sent, den offentlige fattigkasse fik nogen betydning.

Kriser og fattigdom rammer som alle andre steder især gamle, syge og udsatte børn. Om færingerne bør betragtes som mere fattige end andre dele af det danske rige og Europa, sådan som man dengang ofte mente, kan problematiseres. Øernes beliggenhed taget i betragtning, er der ingen tvivl om, at naturen har været barskere end det, man oplevede i de skandinaviske/europæiske centre. Omvendt har man i kraft af sin isolation undsluppet en del af de rædsler, der i form af krige og epidemier ikke altid nåede så langt ud i periferien, og straffene ser ud til at være en del mildere.

Ligheden synes også at have været større på Færøerne, bl.a. havde man ikke en decideret stand af adel og herremænd, og i bygdefællesskabet havde høj som lav en funktion. Guttesen nævner f.eks., at dødeligheden i 1770'erne er helt nede på 19 pr. tusinde indbyggere, hvilket er meget lavt komparativt set.⁷⁴ Samtidens kilder er også tvetydige. Da lægerne Panum og Manicus i forbindelse med mæslingeepidemien i 1846 blev sendt til Færøerne, beskrev de en materiel struktur (bygninger) og en ernæring (hvalkød, fisk, får, bygbrød), som de fandt af lav værdi. Samtidig imponeredes de dog af kropsbygning, fysisk styrke og helbred generelt. Faktisk kom Panum frem til, at færinger havde den højeste registrerede levealder i verden.⁷⁵ Hvor fattig man var, og hvil-

⁷¹ Seip 1984, s. 55.

⁷² Folketællingen på Færøerne 1850; <http://www.hagstova.fo/sites/default/files/pdf/folkateljing/afturum/mt1850.pdf>, (02.02.2016).

⁷³ Hovedbog for Amtsfattigkassen 1815-1855, Løgtingið, Fátækraverið [LSS].

⁷⁴ Rolf Guttesen: „Færøernes interne og eksterne migrationer“ i *Geografisk Tidsskrift*, 1971, s. 36.

⁷⁵ For en diskussion af mæslingeepidemien og det møde mellem tradition og modernitet, den også var, se Beinta í Jákupsstovu: *Kunnskap og makt. Færøysk hel-sepolitikk i 150 år*, Faro University Press, Tórshavn 2006, s. 91-147. Panum blev verdenskendt på grund af sine studier af mæslingeepidemien på Færøerne, men kom ved sine beskrivelser af den færøske „folkekarakter“ i strid modvind. Den samme berømmelse nåede Manicus ikke, idet han døde allerede i 1850. Manicus' rapport findes i uddrag i: <http://danmarkshistorien.dk/leksikon-og-kilder/vis/materiale/uddrag-af-laege-andreas-heinrich-manicus-beretning-fra-faeroerne-i-forbindelse-med-maeslingeepidemien/> (10.06.2017).

ken levestandard man havde, kan derfor diskuteres, og fattigdom er først af alt en kontekstbaseret størrelse, som ikke mindst handler om, hvordan man i eftertiden perspektiverer forhold som tradition-moderisering, centrum-periferi eller det urbane-rurale.⁷⁶

Den politisk-institutionelle problematik

Gennemgangen i de forrige afsnit viser, at det offentlige fattigvæsens første årtier alene handler om den absolutte fattigdom. Og med førnævnte *Forordning* af 1777 og *Rescript* af 1780 sker der en klar favorisering af den eksisterende elite, som fastholder almuen i de traditionelle samfundsstrukturer. Oprettelsen af eget Færø Amt i 1816 var derimod et nybrud i moderne retning. Amtssystemet introduceredes fra 1662 i hele Det Dansk-norske Rige, og Færø Amt var i 1816 det sidste.⁷⁷ Med en Amtmand placeret på Færøerne skabtes nemlig grundlaget for, at der mere effektivt kunne besluttes, administreres og planlægges ud fra principper om oplysning og rationalitet.

Opbygningen af de moderne samfundsmæssige institutioner kan personificeres i de moderne og magtfulde amtmænd. Da Chr.L. Tilling (1797-1844) i 1825 blev udpeget til amtmænd for Færøerne, fulgte man f.eks. linjen fra Danmark om, at højere embedsmænd skulle have juridisk embedseksamen. De efterfølgende amtmænd er F.F. Tilling (1801-1889) fra 1830 til 1837, Chr. Pløen (1803-1867) fra 1837 til 1849 og Carl E. Dahlerup (1813-1890) fra 1849 til 1861.⁷⁸ Færøerne fik som biland igennem 1800-tallet en særlig status. I 1813 besluttedes det f.eks., at danske love først fik gyldighed på Færøerne ved lokal offentliggørelse, og i 1821 fik amtmænd myndighed til at godkende lovene og var den, der stod for offentliggørelsen.⁷⁹ Dermed fik disse amtmænd ekstra stor magt, men samtidig opfattes de, især Pløen, i færøsk historieskrivning generelt positivt og nyskabende.⁸⁰

I fattigvæsenet ses moderne bureaukratisk rationalitet især ved foranstaltningen fra 1825, der indledtes med:

⁷⁶ F.eks. Ottar Brox: „Fattigdom og framgang. Alternative fortider? Norsk industrialisering i komparativt lys“, i *Norsk Antropologisk Tidsskrift*, 24:3-4 (2013), s. 169-180.

⁷⁷ Thorsteinsson 1990, s. 42.

⁷⁸ Dahlerups tid på Færøerne beskrives hos Charlotte Langkilde, *Færøerne. En moderne nation fødes*. Lindhardt og Ringhof, 2018.

⁷⁹ Jákupsstovu 2006, s. 40.

⁸⁰ Hans Jacob Debes: *Politiska søga Føroya: 1814-1906*, Tórshavn, Føroya Skúlabólagrunnur 1993. Zacharias Wang: *Føroyar á vegamóti*, Hoyvík, Stíðin 1999. West, 1972, s. 77 ff.

enhver Trængende paa Færøe, efter Fundatsen for Færøe Amts Fattigvæsen, maa have lige Ret og Adgang til Understøttelse af Fattigkassen, saa har Amtsdirektionen anseet det for Pligt, at træffe en Foranstaltning, som vi alene kan skaffe den nøie Kundskab om ethvert enkelt Præstegjælds Fattige som ere værdige til Understøttelse, men tillige en sikker Veiledning med Hensyn til det Forhold, efter hvilket samtlige Amtets Fattige kunne ansees mere eller mindre trængende og værdige til at ydes hjælp af det Offentlige.⁸¹

Denne foranstaltning er et fint eksempel på en webersk rationalisering, hvor lighed for loven, øget kundskabsgrundlag og sikre bureaukratiske rammer er afgørende. Som påvist ses dette igen i den øgede dokumentation og administrative modernisering hos fattigkommissionerne. Det er også i dette perspektiv, at det moderne embedes modstand mod præsternes tydeligvis mere tilfældige forvaltning af fattigsystemet skal ses.

Den færøske embedsstand er således klart inspireret af modernitetens almene tanker om oplysning og rationalisering. Det bedste eksempel på, hvordan den politisk-administrative modernisering flettedes sammen med og tilpassedes lokale traditioner og systemer, er, at man på Færøerne hverken fik fattiggårde eller arbejdsanstalter, som det ellers var almindeligt i Europa.⁸² I stedet anvendte man strukturerne i det gamle bondesamfund til at skaffe de udsatte fattige et sted at være, som eksempelvis førnævnte Jens A. Kjeldsen, der havde sin søster boende, eller den uregerlige knægt Johan Peder Christiansen, der indplaceredes hos bonden i Kirkebo. Man kan endda påstå, at de bedrestillede bondegårde fungerede som en slags fattiganstalter, således som eksemplet fra især Peder Hans Poulsens gård i Kirkebo og Bærnt Jacobsen fra Sund viser. Sagsakterne viser tydeligt, at de store bønder selv stillede krav til kommissionen for at medvirke.

I det lille færøske samfund var rig og fattig blandet sammen i nære relationer, og det havde også stor betydning for, hvor folk fik ophold, igen et element af det gamle reciprokke system, der bevarede i det nye.

Ved stadig mere at blive til en slags udvidet sikkerhedsnet for ejendomsløse aldre og handicappede, ved mere proaktivt at forsørge hjælpeløse syge, ved at fjerne børn fra direkte armod samt støtte op

⁸¹ Færøe Amtskontor den 26de November 1825. Brev fundet i Østerø præstegjælds fattigkasse [LSS].

⁸² Elin Súsanna Jacobsen: „Tukthús, arbeiðshús og fátækragarður“, i *Konubrot – heidursrit til Elin Súsannu Jacobsen*, Fróðskapur 2011.

under helbredelse ser vi en første spæd udvikling frem imod en relativ fattigdomsforståelse og en mere rettighedsbaseret socialpolitik. Dette ses i praksis i embedsstandens stadige dialog om at definere dem *indenfor* og dem *udenfor* fattiggrænsen, således som hospitalets drift vidner om. At de fattige selv blev mere proaktive i at henvende sig til fattiggassen, er eksempler på denne samme tendens.

Man skal dog ikke tage fejl af, at fattighjælpen også på Færøerne kun var for de allermest trængende og nødlidende, og der var fortsat en skarp skelnen mellem de værdigt og de uværdigt trængende, således som f.eks. moderen, der ikke ville aflevere sit yngste barn, måtte erfare.

At fattigdomsvæsenet efter 1825 og nok især i perioden efter 1840 fik et lidt mere humant indhold, ses også ved, at fattighjælpen i øget grad begyndte at handle om at holde arbejdsdygtige folk til ilden, dvs. give støtte til lægning af kartofler, til at reparere egen bolig samt yde lån til at opretholde egen indkomst fra fiskeriet. Det interessante er ikke mindst, at man direkte forsøgte at understøtte den voksende gruppe mennesker, som fandt andre næringsveje end at tjene bondestanden. Dermed bevæger vi os mere over i de økonomiske og sociale forhold.

Den markedsmæssige problematik

At det økonomisk set kunne lade sig gøre, at fattiggassen anlagde en mere proaktiv linje, skyldtes, at den fra 1832 blev sikret bedre indtægter fra den traditionelle færøske hvalfangst (grindedrab).⁸³ Det traditionelle grindedrab blev i begyndelsen af 1830'erne underlagt offentlig regulering og var frem til ca. 1850 en økonomisk givende aktivitet, hvis overskud til det offentlige var med til at sætte skub i både erhvervsmæssig og infrastrukturel udvikling på Færøerne.⁸⁴

Som tidligere nævnt diskuteredes spørgsmålet om frihandel i årtier og knyttedes netop til tidens store spørgsmål om menneskelig „emancipation“, som C.A. Muhle skrev i 1835.⁸⁵ En række ændringer skete i monopolhandlen, mest markant ved at handelssteder etableredes på udvalgte steder rundt omkring på Færøerne (Tværrå, 1836; Klaksvig, 1838; Vestmanna, 1839), hvilket klart var et led i at forberede befolkningen til den kommende *frigørelse*.

Hvorfor frihandel på Færøerne først blev en realitet i 1856, er der

⁸³ Jacobsen, 2004, 148 f.

⁸⁴ Der refereres her til foredrag af Erling Isholm, „Grind – ein vinnugrein“ (Grind – et erhverv), afholdt ved Islands Universitet 28. august 2016. Sammen- drag findes her: <http://fraendafundur.hi.is/utdraettir/> (01.04.2018).

⁸⁵ Carl Adolf Muhle: *Om Emancipationen af Færøerne og Grønland*, Einars Prent

en række forklaringer på. Blandt disse er, at bondeeliten og mange embedsfolk havde fordel af det etablerede system, at befolkningen i bred forstand var imod ændringer, og dertil forskellige vurderinger af, om færinger var i stand til at tilpasse sig frihandel. Desuden kunne statslige interesser være på spil, f.eks. hvis englænderne købte sig ind på Færøerne.⁸⁶

Der kan lægges mindst en forklaring til. Da diskussionen om frihandel i 1830'erne atter intensiveredes, skrev Pløyen, dengang kommandant, i 1835 til amtmand Tillich:

Den Tanke, at et Monopol er en unaturlig og trykkende Institution, maa, ligesom af sig selv, paatrænge sig Enhver, der kommer fra Danmark til Færøerne, og, indtil man nøiere lærer at kjende Monopolets Indflydelse paa Land og Folk, ditto gavnlige og skadelige Virkninger, udtaler man raskt Fordømmelsesdomme over denne Indskrænkning i en af Menneskenes naturligste Friheder, men [...] forandres denne Anskuelse af sig selv, naar man bemærker, hvilken almindelig Velstand og Tilfredshed med de udviste Kaar, der er udbredt paa dette fattige Land, saaledes selv den Usleste, der intet Andet har, end den Hytte, hvori han boer, naar han vil være flittig, kan ernære sig og sine, med et arbeid for den Rigere, da lærer man at paaskjønne den bestaaende Tingenes Orden, da kommer man til den Overbevisning, at en ikke omhyggeligen forberedt Frigivelse af Handelen ret vist kunne berige eet og andet Individ, men at den ogsaa vilde aldeles tilintetgjøre de fattige.⁸⁷

Pløyen havde været for en hurtig udvikling af frihandel, men som citatet viser, så havde hans erfaringer givet ham et andet syn. I det traditionelle system og i fåreulden, som de fattige gerne fik/tiggede af de velhavende og producerede varer ud af, lå stadig en ressource og en beskyttelse, der kunne sikre livets opretholdelse for almuen. F.eks. påpeger han sammesteds, at ulden havde så tilpas lav pris i monopolet, at de formuende ikke havde anledning til at sælge den, samt „umuligt selv kunne forarbejde deres Overflødighed, uden at forsømme deres øvrige Gjærninger“.

Pløyen var, sammen med f.eks. Sørenskriver Hunderup, talsmand for, at det offentlige direkte skulle bidrage til at skabe erhvervsmæs-

og Forlag, Tórshavn 1970 (opr. København 1835). Muhle var bogholder og sekretær ved enhandelen.

⁸⁶ Thorsteinsson 1990, s. 115-127.

⁸⁷ Brev af 29. september 1835, Fogedens Kopibog 1830-1837 [LSS].

sig udvikling, hvorimod amtmand Tillisch var imod. Tillich mente, det var nok, at det offentlige sikrede rammer omkring optimal pris-sætning og markedsadgang. Hermed ses en tidlig uoverensstemmelse mellem en venstre og en højre side i synet på erhvervsudvikling. De var dog enige i, at landets erhvervsmæssige tilbagestående især skyldtes monopolet, og at der aktivt måtte udvikles en *industri*, som gjorde markedsøkonomien mulig. Pløyen blev selv amtmand i 1837 og, især efter en rejse til Shetland i 1839, overbevist om, at fiskeriets muligheder var større end landbrugets. Han støttedes i det store og hele i processen af sine nærmeste embedsmænd, sorenskriver Hunderup, og hans egen erstatning som ny foged, Lunddahl.⁸⁸

Generelt kan siges, at disse embedsmænd hverken betragtede et offentligt (Kgl.) monopol eller ren markedsliberalisering og dermed udvikling af private (danske) monopoler som løsningen. Pløyen udviklede en mere socialt integrerende planproces, hvor det handlede om at understøtte en institutionel ændring ved at *vænne* og *uddanne* befolkningen til øget handel og de muligheder, som især fiskeriet kunne bringe.

Den påpegede proaktive linje i fattigvæsenets rolle har således en pendant i et proaktivt offentligt engagement i at *skabe* erhvervsudvikling, og der er en logisk sammenhæng mellem disse to offentlige politiklinjer, som vi nu skal vende os imod.

Det sociale spørgsmål

Som andre myndigheder før ham forsøgte amtmand Pløyen i flere tilfælde at begrænse løsgænger og „formålsløs“ ophobning af mennesker i Torshavn og i det hele taget at hindre at „løsgive“ folk fra tjenestepigten „uden en industri at ty til“. I en betænkning til Kancelliet frarådede han bl.a. ikraftsættelse af en bekendtgørelse af 16. oktober 1840, hvor ugifte mænds forpligtelse til at være i fast tjeneste blev begrænset. Dette begrundedes med, at det på Færøerne allerede var almindeligt at søge om tilladelse til at leve „for sig selv“, og derfor burde det ikke yderligere begunstiges. Han mente, at et egentligt lovbud skulle vente, indtil en passende stor del af befolkningen var veluddannet nok til, at de kunne „udelukkende nære sig af Fiskeri og Søefart“.

I samme betænkning skrev Pløyen, at han gerne ville gøre brug af en anden bekendtgørelse af 6. november 1839 om forlængelse af det tidspunkt, en fattig skal tilhøre et bestemt fattigdistrikt. Det ville han for des bedre at hindre, at ældre og udtjente tjenestefolk vandrede til Torshavn og der lå det offentlige til byrde. Det har nemlig været således, at:

⁸⁸ Ang. disse pointer skyldes tak til adjunkt Erling Isholm.

de gamle Tyender og Andre, som have m[aa]tt[e] tye til Fattigvæsenet, ere bragte fra Landsbøigden, hvor de have været i et Tidsrum af indtil 40 Aar, og have tilbragt hele deres Ungdom og Manddom – til Thorshavn, hvor det er vanskeligt at skaffe dem et Opholdssted, og hvor det derfor forekommer mig unyttigt, at samle alle Landets Fattiglemmer og Lediggængere.⁸⁹

Amtmanden havde pålagt bygderne, at de mod en vis godtgørelse fra fattigkassen skulle beholde deres fattiglemmer og huse dem på omgang. Han ville anvende denne bekendtgørelse således, at det lovmæssig kunne bestemmes, hvor en fattig havde bopligt.

Eksemplerne her viser, at de stramme institutionelle påbud fra 1777 og 1780 allerede var overhalet af praksis. De siger også noget om, at institutioner sagtens kan ændres i praksis, selv om de formelle rammer er de samme. I det ene tilfælde ville man ikke implementere danske regler for at tilskynde en udvikling, og i det andet ville man anvende samme mulighed for at hindre en for hastig udvikling, der kunne gøre de sociale problemer uoverskuelige. I lighed med eksemplet om fattiggårde og tugthuse tilpassedes løsninger på det sociale problem den lokale kontekst.

Det næste interessante ved de beskrevne eksempler er, at man forsøgte at styre de sociale udfordringer, som var et resultat af opbruddet i det traditionelle samfunds strukturer. Det er i kilderne generelt tydeligt, at myndighederne arbejdede på at sætte ind over for de nævnte sociale problemer (disciplinere), men samtidig ønskede at skabe muligheder for nye næringsveje (frigøre). Udfordringen blev ikke mindre af, at befolkningstallet i første del af 1800-tallet øgedes betydeligt.

Det historisk bedst kendte eksempel på frigørende muligheder for almuen er øget adgang til jord, især de såkaldte udflytterbygder, dvs. de nye bosættelser, der opstod på Færøerne i 1830'erne. De skabte mulighed for selvstændige kombinationserhverv gennem rettigheden til at eje og dyrke en jordlod og samtidig dyrke lokalt fiskeri, hvilket klart var med til at skabe en samfundsmæssig fornyelse på daværende tidspunkt.⁹⁰ Heri ligger en slags parallel til det senere danske statshusmandsbrug, men tilpasset lokale færøske forhold. Det er også udvikling af denne *selvstændighed*, vi ser afspejlet i den tidligere beskrivelse af erhverv blandt Torshavns befolkning i 1850.

⁸⁹ Brev til Kancelliet 26. juli 1842. Færø Amt Kopibog, Litra T, nr. 211/1842 [LSS].

⁹⁰ Hagstova Føroya. „Demografiska menningin í Føroyum síðstu 300 áriní“. http://www.hagstova.fo/sites/default/files/archive/pdf/demografiska_menningin_savnað.pdf (15.01.2019).

Den sociale udfordring spillede sammen med den økonomiske på den måde, at selv om der stadig lå muligheder i jorden, så stod det tidlig klart, at det var fiskerierhvervet, der var vejen frem. Som vist ovenfor skulle der både en institutionel og en dannelsesmæssig udvikling til for at *lære* befolkningen om fiskeriets og frihandelens muligheder. Myndighederne foretog i 1830'erne og 1840'erne en række forsøg med havgående fiskeri, som generelt må siges at være mislykkede. Som forklaring på fiaskoen beklagede Pløyen sig bl.a. over, hvor svært det var at få almuen til at slippe de gamle vaner og lære dem, hvad det nye arbejdsliv krævede, f.eks. at man ikke skulle hjem hver aften, når man var på fiskeri, og at man ikke bare drog hjem fra fangsten, når man ikke fik noget en dag osv. Dertil beklagede han sig også over, at han kun fandt mandskab blandt „den usleste, mest fordærvede Deel af Almuen“, fordi andre stadigvæk havde muligheder på landjorden.⁹¹ Pløyens vurdering af almuens arbejdsevne ændrer dog ikke ved, at det var blandt denne del af befolkningen, man fik muligheden for at gøre nødvendige erfaringer med de nye erhverv. Her giver hans satsning på en proaktiv linje i fattigkassens funktion også god mening. Ideen med at lade Fattigkassen understøtte Samuel Lindenskov, Jacob Vaag og Joen Olesen var netop, at myndighederne var bevidst om manglen på en arbejdende klasse, der skulle løfte Færøerne ind i den moderne markedsøkonomi.⁹² Som eksemplerne viser, kan man paradoksalt nok betegne de omvandrende og de subsistensløse som de mest *frigjorte*. Gennem offentlig politik og støtte kom de til at udgøre en slags fortrop i udviklingen mod det moderne.

Mod en ny social orden

At skelne mellem værdigt og uværdigt trængende og at se de fattige som en trussel mod den sociale orden er almindeligt igennem hele den periode, denne artikel dækker. Derimod er der som vist ingen tvivl om, at den måde, hvorpå fattigdomsspørgsmålet forvaltedes i praksis, ændrede sig markant, og at denne ændring skal ses i sammenhæng med et bevidst ønske om en planmæssig udvikling frem imod en markedsliberal orden.

I årtierne omkring 1800 oplevede periferien Færøerne således en udvikling, der på mange måder er parallel til den, der skete i Europa

⁹¹ Brev fra amtmand Pløyen til Handelskammeret, 5. november 1838. Kopibog litra R, nr. 102 [LSS]. Brev fra amtmand Pløyen til Rentekammeret, 26. februar 1839. Kopibog litra R, nr. 137 [LSS].

⁹² Disse forhold afspejles bl.a. også hos J.H. Lunddahl, i beretning til Etatsråd Lund om *Frihandel og Fiskeri paa Færøerne*. Rentekammeret: Diverse breve og dokumenter vedr. Færøerne 1682-1847, renskrift på grundlag af fotos taget i Rigsarkivet (Bestilling nr 239184), 7. juni 2013 af Rolf Guttesen.

og i den danske enevælde. Udviklingen var i lighed med f.eks. den islandske i høj grad initieret udefra og af enevældens magtstrukturer.⁹³ Det kan siges således, at enevælden producerede en bevægelse og orden, især gennem sine politisk-administrative systemer, som mødte et trægt samfundssystem, men mødet skabte samtidig en syntese mellem moderne principper og eksisterende lokale forhold.⁹⁴

Da Fattigkassen etableredes i 1767, udgjorde den i årtier alene et supplement til de traditionelle reciprokke systemer. Men efterhånden som samfundsudviklingen skred fremad, tog det offentlige mere over, og den udviklede sig til en institution til at understøtte det moderne gennembrud med frihandel og markedsøkonomi. Myndighederne og den progressive del af den lokale elite var tydeligvis bevidste om, at markedssamfundets nye orden krævede *frie, men disciplinerede lønarbejdere*, hvis potentiale de fandt blandt den daværende almues nederste lag.

Den gryende modernitet, som her er belyst gennem fattigvæsenets udvikling, skal således også på Færøerne ses som en dobbelthed af øget frihed og sociale rettigheder og øget social disciplinering. Væsentlige dele af den gamle orden opretholdtes, så længe den politisk initierede udvikling af en ny orden ikke lykkedes. Da lov af 1777 formelt afskaffedes i 1846, havde den i praksis ingen institutionel betydning. Selv om man kan kalde det en træg tilpasning til modernitetens spilleregler, så er den dog ikke trægere, end at der er paralleller til ophævelsen af f.eks. tjenesteplichten i Norge, der formelt afskaffedes i 1854.⁹⁵ Vi skal også huske på, at Danmark først fik sin for velstandsudviklingen betydningsfulde næringsfrihedslov i 1857. Meget tyder på, at enevældens sidste årtier på Færøerne, i lighed med i Danmark,⁹⁶ har haft større betydning for den senere velstandsudvikling end hidtil antaget. Den efterfølgende historie, dvs. markedsliberalismens gennembrud i anden halvdel af 1800-tallet, handler bl.a. om kampen for at afbøde dens sociale konsekvenser, om at få modificeret de disciplinerende træk og at styrke de sociale rettigheder, hvilket dog ligger uden for denne artikels rækkevidde.

⁹³ Árnason, Jóhann Páll & Wittrock, Björn (red.): *Nordic Paths to Modernity*, Oxford, New York, Berghan Books 2012, s. 21. Kirsten Hastrup: „Enevælde på Island: En tvetydig historie“, i *Nordatlantiske foredrag. Annales Societatis Scientiarum Færoensis. Supplementum XV*, Tórshavn 1991, s. 63-70.

⁹⁴ jf. også Scip, 1984; Gestrinch m.fl., 2006.

⁹⁵ Johanne Bergkvist: „Fattigdebatt mellom to fattiglover“, i *TOBIAS. Tidsskrift for Oslohistorie*, nr. 2, Oslo Byarkiv 2009, s. 9-17.

⁹⁶ Per Boje: *Vejen til velstand. Marked, stat og utopi*, Syddansk Universitetsforlag 2014.

SUMMARY

Poverty and the liberal market order
Elements of Faroese Social History 1767–1856

In the 1850s, the Faroe Islands, a peripheral North Atlantic island community, experienced fundamental institutional changes, of which the introduction of free trade on 1 January 1856 marked the final breakthrough into a modern market society. This article analyses the same general societal change through the lens of the poor-relief system. A public poor-relief law was established in 1767 and revised in 1855. Although the law did not change for nearly 100 years, its practice changed from a system designed to protect the peasant community to a system underpinning the formation of a free market. This is seen by the attempts of the administrative elite to transform common people from peasants into workers, e.g. by sending them on board fishing vessels or by giving the poorest inhabitants of the main city, Torshavn, loans in order to establish them as coastal fishermen. For these reasons, the period before 1856 is not as static as is often believed. Although delayed, general (European) ideas of modernization merged with traditional Faroese community structures in local institutional arrangements. For example, no workhouse was ever established. Instead, public support was provided to house the homeless in traditional farmhouses. While enlightened Danish officials were the driving force of early Faroese modernization, the Faroese peasant elite, and even the poor themselves, learned to adapt and influence new institutional practices. Hence, early Faroese modernization was a politically initiated and planned process in which the poor population was considered both a problem and an opportunity in shaping the future liberal order.